

Národnostní a náboženské menšiny v tisíciletých dějinách českých zemí

I. Úvodem

Mezinárodní diskuse o vztahu dějin a současnosti, tedy také o výuce dějepisu, by sotva mohla najít aktuálnější téma než problém vztahů mezi většinou a menšinami. Celosvětová aktuálnost tohoto tématu mimořádně vzrostla po rozpadu bipolárního uspořádání světa. Před našima očima se totiž zřetelně projevila rozpornost mezi globalizačními tendencemi v ekonomice a vyhrcováním politických rozdílností mezi některými státy při řešení regionálních problémů.

V evropském prostoru, který byl na počátku 90. let 20. století pokládán za předurčený k rychlé integraci, se právě v této době dovršil staletý proces utváření národních států (do tohoto kontextu patří i zdánlivý kontrast mezi spědnocenním Německa a rozdělením Československa, Jugoslávie a Sovětského svazu). Napětí mezi většinovým etnikem a radikálními představiteli menšin se ostatně na sklonku 20. století projevilo i ve stabilizovaných státech západní Evropy (připomeňme jen severoirský, baskický a korsický problém). Navíc samotný začátek 21. století odhalil extrémní vyhrcození zájmů náboženských menšin, připravených vést válku proti západní civilizaci jak z center světového islámu, tak i za pomoci militantních představitelů muslimských menšin, žijících v hostitelských státech s nemuslimskou většinou. Nově se otevírající vějíř problémů a možných konfliktů postavil otazník nad platnost starších zobecnujících představ, že totiž kvalitu demokracie určuje plně uspokojení menšin. V této situaci se začaly stále silněji ozývat hlasy, že je třeba respektovat práva většiny, nikoli připustit vývoj, který by vedl k zastrážování a terorizování majority extrémní, k boji připravenou menšinou.

Území České republiky je z tohoto hlediska dosud poměrně klidným teritoriem. Zčásti je to dáno dominantním postavením absolutně převládající většiny, která je etnický homogenní a tradičně nábožensky vlnázná; zčásti též specifickým vývojem českých zemí, které byly v době druhé světové války a bezprostředně po jejím skončení zbaveny podstatné části etnických menšin. Přesto však ani Česká republika není v tomto ohledu bez vážných problémů, které jsou historicky zakotveny a zároveň jsou využívány k politické instrumentalizaci. Takovéto využití, v evropských státech zvláště časté v době zesílených vnitropolitických zápasů a předvolebních kampaní, má ovšem i svůj mezinárodní rozměr. Neboť menšina, která nepostrádá zájem v zahraničí, se poměrně snadno stane předním rozporů mezi zainteresovanými státy. Naopak tam, kde není dostatečný politický zájem za hranicemi, nedochází k medializaci rozporných stanovisek a problémy menšiny se ocitají na periferii mezinárodně politického zájmu (o tom svědčí například současné postavení Lužických Srbů v Německu).

Uvedme si tedy pro ilustraci několik verbálních konfliktů, které se odehrávají v současnosti v České republice. Každý z nich určitým způsobem naznačuje část menšinové problematiky v jejich vnitřních i mezinárodně politických souvislostech.

II. Současné spory o menšiny a jejich tematizace

Bezpochyby nejvýbušnějším zdrojem aktuálních polemických zápasů a poté i komplikací v mezistátních vztazích se stalo retrospektivní hodnocení *německé* (sudetské) menšiny na území Československa, a to v již dosti vzdáleném období, následujícím bezprostředně po druhé světové válce. Tato polemika zaznamenala v uplynulých třinácti letech pozoruhodnou gradaci. Netýkala se zdaleka tolik dnešní německé menšiny v České republice, která čítá asi 50 000 osob (podle sčítání obyvatelstva roku 1991 to bylo 48 556 lidí). Hlavním předmetem sporu se staly přibližně tři miliony Němců, kteří žili v českých zemích před druhou světovou válkou a z nichž většina (po vysokých ztrátách na frontě a spontánním útlaku části z nich před postupující Sovětskou armádou) byla v letech 1945-1947 nuceně vystěhována do Německa a zčásti do Rakouska.

Přístupníci sudetoněmecké menšiny si po usazení v nové vlasti vytvořili jednostrannou a krajně zjednodušenou představu o tom, že jsou nevinnou obětí českého (tehdy československého) násilí. Dlouho čekali na vhodnou příležitost, aby znovu uplatnili nárok na právní a majetkovou restituci někdejšího postavení v českých zemích. Taková příležitost nastala po pádu komunistického režimu v listopadu 1989. Zatímco zejména militantní představitelé Sudetoněmeckého krájanického sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft) měli vypracovánu jasnou doktrínu a disponovali prostředky k její propagaci, česká strana nebyla na tento tlak připravena. Komunistická ideologie byla odvržena a nové pojetí státu se teprve postupně rodilo, a to navíc v chaotické situaci rozpadu Československa. Ani česká historiografie nebyla na počátku 90. let schopna zaujmout jasně a argumentačně propracované stanovisko. K němu se zaslouhou Jana Křena, Václava Kurala, Roberta Kvačka, Jiřího Peška a dalších českých historiků a také v součinnosti s některými německými vědci (na předních místech stojí Detlef Brandes, Hans Lemberg a Volker Zimmernann) moderní a ideologicky osvobozená česká historiografie teprve postupně propracovávála.

Vznikla paradoxní situace. Na jedné straně se vztahy mezi sjednoceným Německem a Českou republikou dostaly na mezistátní úrovni na neobyčejně dobrou úroveň a také neformální mezilidské kontakty napomáhaly k oboustrannému překonávání nedvěře. K tomu přispěli svou vstřícností rovněž někteří realisticky uvážliví Němci, pocházející z Československa (sdržení například v Německo-české nadaci Brücke-Mosel). Na druhé straně však byla v českém prostředí zahájena bezpečecendní propagandistická kampaň, která měla přesvědčit Čechy, že nezbytným předpokladem pro jejich "návrat" do Evropy je zásadní přehodnocení vztahu k sudetským Němcům, a to ve smyslu příjetí sudetoněmeckého stanoviska.

Prostor pro tuto propagandistickou kampaň vytvořili postkomunistický chaos v českých sdělovacích prostředcích, privatizace demního tisku a postupně soustředěná naprostě většina pražských i regionálních deníků do rukou dvou německých tiskových koncernů. Tyto noviny sice nesledovaly jednostranné zájmy militantní sudetoněmecké propagandy, avšak otevřely prostor pro šíření jejich názorů více, než by to bylo možné v listech, které by zůstaly v českých rukou. Vzhledem k zajímavému napojení těchto novin na veřejnoprávní televizi vysílání se v 90. letech vytvořila mediálně vlivná skupina žurnalistů, kteří se s větší či menší otevřeností snažili vštěpovat české veřejnosti sudetoněmecký názor na vlastní dějiny jako jejich jedinou správnou interpretaci. Přestože tu byla v některých ohledech patrná rezerva nacistického pohledu na německo-české vztahy a na úlohu německé menšiny v první Československé republice, jednostranná propaganda vydávala tento pohled za jediné správné ("evropské") řešení vztahů mezi Čechy a někdejší německou menšinou.

Odehrál se pozoruhodný pokus o vytvoření nového českého autostereotypu, který by převzal podstatné rysy sudetoněmeckého heterostereotypu: odsun sudetských Němců byl kauzálně oddělen od druhé světové války a byl pojat jako projev české (popřípadě komunistické) xenofobie vůči německé menšině jakožto nevinnému obětnímu beránku; právní kontinuita českého (československého) státu byla zpočtybnána a její nejvýznamnější představitel - československý prezident Edvard Beneš - byl prohlášen za "pachatele genocidy" a za stejného zločince jako Hitler a Stalin; české dějiny byly interpretovány jako řetěz nacionalistických projevů a jako výraz neschopnosti Čechů suverénně si vládnout. Vyústěním této neschopnosti zvládat státní záležitosti na evropské úrovni se měly stát právě tzv. Benešovy "genocidní" dekrety o vyhnání Němců a Maďarů z Československa, bez jejichž zrušení a odklinění Češi údajně nemohou být přijati do Evropské unie.

Snaha o prosazení tohoto stereotypu v České republice zřetelně ztroskotala a vládní elitou ani rozhodující většinou obyvatelstva nebyla přijata. Naopak se začaly ozývat stále častější hlasy, poukazující na přičinné propojení nacistických zločinů a odsunu (transferu) resp. vyhnání sudetských Němců; na konkrétní podíl sudetských Němců na rozpoutání druhé světové války; na transfer německých menšin z osvobozených států středovýchodní Evropy jako všeobecný způsob řešení válečné krize 30. a 40. let 20. století; a konečně také na mezinárodní svržení transferu spojeneckými mocnostmi, jež porazily nacistické Německo a zabránily tak skutečně hitlerovské genocidě evropských národů.

Přes všechny snahy Evropské komise (zejména komisaře Gintera Verheugena) zabránit internacionalizaci sporů o události vzdálené více než půlstoletí se otevřela nová fáze polemiky na mezistátní úrovni. Přispěly k tomu xenofobní populismus Jörga Haidera a jeho Svobodné strany Rakouska i snaha maďarského premiéra Viktora Orbána o profiliaci vlastních národních zájmů, ale také nešťastně, krajně nedůlomatické až provokativní vystupování českého premiéra Miloše Zemana. Od ledna 2002 se začaly formovat ve střední Evropě nesmiřitelné názorové bloky, které sice

hovořily o dávném osudu německé a maďarské menšiny, ale vědomě či bezděky směřovaly ke krajně nebezpečné revizi poměrně stabilního uspořádání Evropy, jež se vytvořilo po první a druhé světové válce.

V téže době, počátkem roku 2002, se rozpoutaly polemické vášně (tentokrát ovšem jen v samotné České republice) také kolem další menšiny - Romů. Předcházejly další aféry s vystavovatelem stovek Romů do západní Evropy, kde pod záminkou rasové diskriminace v Česku hledali lepší sociální podmínky, a spory o možnostech společného bydlení Romů a Neromů. Nyní však šlo o ucelenější soubor problémů, na něž upozornil český multimediální umělec Milan Knížák. Ten se vyslovil k postavení Romů v české společnosti a kromě jiného se skepticky vyjádřil ke schopnosti Romů "sdílet společný prostor" s neromskou většinou společnosti. Vzhledem k tomu, že svým vystupováním kontroverzní Milan Knížák není umělcem na volné noze, nýbrž ředitelem Národní galerie v Praze a politicky angažovaným konzervativcem, jeho výroky vyvolaly bouřlivou odezvu. Proti němu se postavili představitelé některých romských organizací, s nimiž vyjádřili solidaritu zastupci české židovské obce, a zvláště mluvíci politických stran Knížákoví oponující. Podle čtenářských dopisů, zaslanych redakcím předních pražských listů, se zřetelně polarizovaly rovněž názory veřejnosti.

Odhledneme-li od zřetelných konjunkturních zájmů politických opoňentů, vidíme v diskursu odraz témat, která mají dávné kořeny, avšak dnes vystupují na povrch ve značně emotivní podobě. Lze je vyjádřit těmito souhrnnými pojmy: 1. *soziti nosieia riznych civilizacních hodnot* - v jaké míře má totiž menšina právo prosazovat svou specifiku (odlišný způsob života, vztah k práci a nemovitému majetku, přístup ke vzdělání, postoj k hlubnosti vlastních projevů v prostoru obývaném Romy i Neromy atd.); 2. *sociální solidarita* - nakolik je oprávněně požadovat, aby sami Romové při obrovské nezameštnanosti romské populace dostatečně dbali o základy a vyšší vzdělání vlastních dětí a o aktivní zapojení dospělých Romů do obecně prospěšné práce; 3. *pozitivní etnická diskriminace* - problém, zda je dlouhodobě možné a žádoucí vynahrazovat menšinovému etniku jeho sociální handicap zvýhodňováním mimo kritéria otevřené soutěže. Dosavadní rozprava na toto téma upozornila na problémy, ale nepropovědla jejich uspokojivou analýzu a už vůbec nedospěla k obecně přijatelnému řešení.

Další diskuse se týká židovské menšiny, která stojí na vysoké vzdělanosti úrovní a je sociálně i politicky integrována do většinové společnosti, i když si udržuje svoji náboženskou a kulturní identitu. Skandál vyvolalo v roce 2000 vydání českého překladu programového spisu německého nacismu - knihy "Mein Kampf" Adolfa Hitlera. Předmětem aktuální rozpravy se stala otázka, zda dílo tak výrazně antisemitské smí být nově vydáno ve vysokém nákladu, popřípadě zda není přípustná pouze kritický komentovaná edice pro badatelské účely. Tato kvintessence nacistické xenofobie sice nemíí pouze židovské populace, ale edice byla především takto chlá-

pána a její vydávatel byl odsouzen k podmíněnému trestu vězení a vysoké peněžitě pokuté. Opět vyvstaly obecnější otázky: 1. *právo na šíření informací* - problém, zda v některých specifických případech smí soudnictví či administrativna zasahovat v roli cenzury; 2. *právo na svobodné myšlení* - otázka, zda oběma smí být v demokratické společnosti odpíráno právo na vlastní posouzení zdrojů nacistické ideologie pouze proto, že v minulosti tato ideologie seřtála zločinnou úlohu a v současnosti by se mohla stát inspirací pro antisemitské projevy rasisticky orientovaných skinheadů či jiných extrémistů.

Ve všech exemplárně uvedených případech je diskuse vedena v prvním plánu o témata *práva jednotlivce versus skupinová práva*, či jinak řečeno *postavení menšiny ve vztahu k většině* (a k individuum tuto většinu vytvářejícím). Při hlubším pohledu však jde zároveň o více či méně poučenou reflexi minulosti a o její aktualizaci pro potřeby současné společnosti a jejích zájmůvým vymezených součástí. Jelikož zdroje nynějších rozporů a konfliktů jsou nejen dávné, ale i nesmírně spletité, podíváme se nyní na problematiku menšin v tisícileté retrospektivě. Učíme tak ovšem s vědomím, že tu jde pouze o část velmi složitých dějů interetnických vztahů ve střední Evropě a že i z tohoto limitovaného geografického výseku lze postihnout pouze některé podstatné vývojové tendence.

III. Menšiny a většiny v proudu dějin

Dějiny osídlení českých zemí známými etniky začínají zhruba v polovině prvního tisíciletí před Kristem. Tehdy žily na území Čech a Moravy keltské kmemy, které se v době kolem přelomu letopočtů přesunuly dále na západ a byly vystřídány germánskými kmemy. Také Germáni migrovali zhruba po pět stáletích pobytu dále na západ. V období takzvaného stěhování národů se zde natrvalo usídlili Slované, přičažející z oblasti východně od Karpat. V období od 5. do 7. století čeští a moravští Slované asimulovali zbytky starších etnik a stali se prakticky jedinými obyvateli tohoto teritoria. Jejich státy - v 9. století Velkomoravská říše a od přelomu 9. a 10. století sílící České knížectví (od roku 1198 České království) - měly monoetnickou strukturu, od rolnického a řemeslnického obyvatelstva přes velmožskou elitu až po vládnoucí dynastii.

Už ve středověku přispívaly hospodářské, politické a kulturní kontakty mezi evropskými zeměmi k tomu, že se i v českých zemích utvářely drobné skupiny osob jiných národností. Mezinárodní obchod postupně přilákal do Prahy a dalších větších center zejména kupce židovského a německého původu, avšak skutečně síňá národnosti menšina vznikla až v průběhu 13. století. Ve snaze urychlit zakládání měst podle západoevropského vzoru zvali čeští králové německé osadníky, kteří se významně zasloužili o rychlý rozvoj hornictví a městské ekonomiky. V etnický českém území vznikala města, v nichž zakladatelská vrstva patrioiátu byla německá, zatímco ostatní obyvatelstvo bylo z velké části české; avšak již ve 14. století se v procesu přirozené asimilace řada měst počestila.

V důsledku ekonomicky úspěšné kolonizace tak poprvé vznikly zřetelné inter-
etnické rozpory, a to jednak mezi politicky ambiciózním německým patriciátem a
českou šlechtou, jednak mezi německým obchodním patriciátem a českým řemesl-
nictvem. Napětí bylo tím vážnější, že se česká metropole Praha jakožto císařská re-
zidence stala v polovině 14. století (za vlády českého krále a římského císaře Karla
IV.) hlavním městem Svaté říše římské a tedy i magnetem pro cizince, hlavně z ně-
meckých zemí. Sociálně a politicky motivované konflikty se dále prohloubily na po-
čátku 15. století, kdy české země jako první v Evropě dožaly k velké reformě církve
a společnosti. Husitská revoluce se stala bojem za očistěnou křesťanskou církev a
zároveň velkým střetem husitů s katolickou Evropou, která v nich viděla zavržení-
hodné heretiky a snažila se "české kacířské plémě" vojensky zničit.

Otrouplíci vítězství husitských vojsk nad křížovými výpravami přispěla k do-
vršení českého sebevědomí, které ztotožnilo český národ nejen s jazykem, ale i s hu-
sitskou vírou. Jelikož křížové výpravy do Čech podnikali především etničtí Němci a
Maďaři, vyhraní se nepřátelský vztah k nim a naopak silně se upevnilo vědomí sou-
náležitosti Čechů se Slovany, zvláště s Poláky. V průběhu husitských válek část
Němců z českých zemí uprchla do zahraničí nebo v bojích zahynula, zbytky němeč-
ké menšiny se udržely pouze v pohraničních oblastech Čech a Moravy. Nesporně
dominantní postavení Čechů vyjádřily i jazykové zákony z druhé poloviny 15. stole-
tí, podle nich se čeština stala jediným oficiálním jazykem v Čechách a na Moravě,
když vytlačila dříve převládající latinu.

Husitství také poprvé formulovalo problém náboženské menšiny. Jelikož se
původní snahy o všeobecnou reformu křesťanstva zdatily jen zčásti a v Čechách i na
Moravě se udržely zbytky katoliku, bylo třeba hledat nový způsob mezkonfesionho
soužití. Po desetiletích zápasů dosáhli většinový husité čili utrakvisté porozumění
s katoliky v kutnohorském náboženském míru z roku 1485. Byl to v Evropě první
případ náboženského míru, kdy byla uznána rovnoprávnost dvou náboženství a cír-
kevních organizací v jedné zemi a kdy získala náboženská menšina stejné postavení
jako většina, navíc právo rozhodnout se pro kteroukoli z uznávaných náboženství
nejen příslušníci privilegovaných vrstev (šlechtici a svobodní měšťané), ale i podda-
ni. Tyto záručky koexistence se ovšem nevztahovaly na veškeré obyvatelstvo, neboť
tu žily ještě další minority, do náboženského míru nezahnuté. Především to byla ra-
dikalní Jednota bratrská a další, postupně vznikající reformáční církve. Mimo ně stá-
la židovská komunita, formálně požívající právní ochrany českého krále, ale i tak ob-
čas vystavená živelným pogromům.

Stoleté napětí mezi Čechy a Němci se uvolnilo po vystoupení Martina Luthera
roku 1517 a poté, co se německá reformace přihlásila ke své české předchůdkyni.
Velká část Němců žijících v Čechách a na Moravě se připojila k luterství, čímž za-
nikly náboženské pohánky k etnické animozitě. Součinnost českých utrakvistů a ně-
meckých luteránů vedla ke vzniku solidarity, přesahující hranice zemí a jazyků. Ke
sblížení přispělo i dobudování stavovské organizace v celém českém státě, který se

nazýval *Corona Regni Bohemiae* a skládal se z pěti zemí. Ve dvou jižních zemích
(Čechy a Morava), které byly jádrem státu, tvořili absolutní většinu Češi a menšinu
Němci; ve třech severních zemích (Slezsko, Horní Lužice a Dolní Lužice) tvořili vět-
šinu Němci, vedle nichž tam žily menšiny Čechů, Poláků a Lužických Srbů. V této
složitě státní struktuře se podílelo v 16. století dosáhnout národnostního smíru a sou-
žití etnických a náboženských většin s menšinami na velmi dobré úrovni. Navíc
v Praze, která se na přelomu 16. a 17. století (za vlády Rudolfa II.) opět stala císař-
skou rezidencí, vznikla uprostřed české utrakvistické většiny velmi pestrá paleta et-
nik a náboženství. Češi, Němci, Italové, Nizozemci, utrakvisté, katolíci, kalvinisté a
další žili vedle sebe nikoli vždy v dokonalém souladu, ale přesto na úrovni, která
mohla být příkladem pro tehdejší Evropu, zmařanou náboženskými válkami.

Slibny vývoji v řešení menšinových otázek se však dostával do konfliktu s po-
hlukou vládnoucí dynastií. Habsburkové, kteří roku 1526 spojili do jednoho celku
český, rakouský a uherský stát, postavili svou koncepci na principu soustředěné pa-
novnické moci a jediného státního náboženství. Nutně se střetli se stavovskou opozi-
cí, která hájila princip moci rozdělené mezi panovníka a stavy, a náboženskou opozi-
ci. K rozhodujícímu konfliktu došlo v českém stavovském povstání 1618-1620.
Evangelickým stavům se ještě podařilo vydat moderně koncipovanou ústavu (*Con-
federatio Bohemica*, 1619), která mohla být základem pro legalizaci soužití menšin
a většin ve složitém středoevropském prostoru. Vzápětí však rozhodla vojenská pře-
vaha Habsburků a po porážce stávní na Bílé hoře v listopadu 1620 se začal naplňovat
program habsburško-katolického politického a konfesionálního absolutismu.

Popravami, vězněním, konfiskacemi majetku a vyháněním ze země byli sice
postížení také němečtí luteráni a novokřtěnci (anabaptisté), avšak habsburská zvlá-
dopadla především na české etnikum. Desetitisíce nekatolických měšťanů a šlechticů
byly vyhnaný ze země, což mělo katastrofální důsledky pro český politický a kultur-
ní život. Český národ, který stál od 13. do počátku 17. století na jednom z předních
míst ve střední Evropě, byl drastickým způsobem zbaven politických elit a tvůrčí in-
teligence. Během několika desetiletí po bitvě na Bílé hoře se změnila jeho sociální
struktura natolik, že se ve své vlastní stál druhořadým etnikem, navíc soustavně pode-
zíráním z kacířství a rebelantství. Po rozmachu středověké a humanistické vzděla-
nosti došlo k hlubokému úpadku české kultury. Byla sice udržována nižším katolic-
kým klérem, ale měla se uplatnit pouze na plebejské úrovni.

České etnikum, které poččetně tvořilo zřetelnou většinu obyvatelstva Čech a
Moravy, se ve druhé polovině 17. a v 18. století fakticky dostalo do postavení poro-
bené minority. Habsburská monarchie neměla ovšem sřitování ani se skutečnými
menšinami. Desetitisíce německy mluvících novokřtěnců, kteří v 16. století uprchli
před pronásledováním z řady evropských zemí a ve své nové vlasti na Moravě proží-
vali "zláty věk", byli po roce 1620 nemilosrdně vyhnaní; zanikla tak světoznámá kul-
tura, která mohla obohatit celou Evropu. Také Židé byli vystaveni státní organizované
segregaci a vypovídání z královských měst. Nejhorší zásahy však organizovala habs-

burská monarchie proti Romům. V první polovině 18. století vyvrcholila genocidní politika habsburské vlády proti cikánským kočovníkům, kteří byli programově pronásledováni a hromadně popraveni způsobem předznamenávajícím romský holocaust za druhé světové války. Němčané i v době pltnosti drakonických zákonů nacházeli romští kočovníci a zvláště jejich děti projevy mlhosrdensví ze strany ponížovaného poddaného lidu na českém venkově.

Na rozdíl od početně slabých minorit mělo české etnikum poměrně silnou sociální základnu. Tato síla se začala projevovat od sklonku 18. století, kdy se celá společnost v českých zemích dostala do modernizačního pohybu. Ukončení rekatolizačního tlaku, zrušení nevolnictví, migrace vesnického obyvatelstva do měst, industrializace a oživené podnikání, stejně jako prudký nást vzdelávanosti začaly měnit poměry v Čechách a na Moravě. Nová občanská společnost již nepotřbovala záštitu šlechty, neboť se opírala o vzdělání, podnikavost a tvůrčí schopnosti neurozených lidí.

Myšlenka úspěšného česko-německého humanisty Bernarda Bolzana, aby Češi a Němci vytvořili společně jeden zemský národ o dvou jazycích (Böhmen), byla jen krásnou utopií. Ani vládnoucí Němci, ani podeřovaní Češi neměli o naplnění této ideje zájem. Češi v 19. století měli pouze nepatrný podíl na politické moci, zato však se v průběhu tří generací stali ekonomicky nejdynamičtějším národem habsburské monarchie. Zatímco na počátku 19. století byli opovrhovanými plebejci, na jeho konci se stali obávanými konkurenty rakouských Němců. Názorně to ukázala Jubilejní zemská výstava v Praze roku 1891, již se němečtí podnikatelé odmítli zúčastnit, neboť by museli fakticky přiznat, že se z vládnoucí vrstvy stali opět pouhou menšinou v českých zemích.

Soužití větších a menších národů ve středoevropském soustátí stále ještě nebylo odsouzeno k zánku, ovšem za předpokladu spravedlivé federalizace habsburské monarchie. Představitelé německého etnika však byli ochotni připsit pouze zrovnaprávnění Maďarů, kdežto české státoprávní snahy - byť ještě v rámci velkého Rakouska - uznat odmítali. Česká etnická většina v českých zemích měla být nadále nephnaprávnou menšinou v rámci celé monarchie. A pokud by na převahu nad Cechy a ostatními slovanskými národy nestáli rakouští Němci, mělo potlačení Čechů zajistit napojení habsburské monarchie na sjednocenou - druhou - Německou říši. Nespokojenost české inteligence, která získala nové sebevědomí, s Rakouskem ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století narůstala. Avšak teprve teror, který rakouská vláda rozpoutala proti Čechům za první světové války, zpěčetil jejich rozhodnutí definitivně se rozzejít s habsburskou monarchií.

Rozpad Rakousko-Uherska a vznik následnických států v roce 1918 radikálně změnil menšinové poměry ve střední Evropě. Nová Republika československá nebyla chybou konstrukcí (*Fehlkonstruktion*), jak tvrdili její nepřítelé, nýbrž pokusem přispět ke zvládnutí chaoticých poměrů po první světové válce. Nebyla ovšem prostá mnoha nedostatků a problémů. Vznikla kombinací dvou do značné míry proti-

chádných principů - přirozeného práva na sebeurčení státního národa a historického státního práva. V důsledku toho musela operovat s ideologickou konstrukcí československého (jednoho) národa (Čechů a Slováků) a zůstat i formy unitárního státu, aby zvládla odstředivé tendence menšin, které žily na území Československa. Nultro doznat, že ve dvacetiletí mezi první a druhou světovou válkou tento úkol nevyřešila; je však třeba zároveň dodat, že s obtížnou národnostní problematikou se v tehdejších nepřiznivých mezinarodně politických podmínkách nevyrovnal žádný středoevropský stát.

První Československá republika nedokázala uspokojit všechny nároky etnických menšin - Němců, Maďarů, Poláků a Rusínů. Vytvořila však pro ně podmínky demokratického rozvoje, mimořádně vyspělého menšinového školství, spolkového života a reprezentace, jaké nedokázal zaručit svým menšinám žádný sousední stát. Umožnila představitelům menšin, aby se důstojně podíleli na vládě ve státě a podpořila posilní menšin o demokracii, kteří museli uprchnout před diktátorskými režimy ve svých vlastních státech. Československo se stalo novým domovem jak Rusů a Ukrajinců, kteří přehali před komunismem, tak i Němců a Rakusánů, jež ohrožoval hitlerovský nacismus. Zkouškou vyspělosti demokratického přístupu k menšinám se stalo vytvoření tolerantního prostředí pro Židy, ať již se hlásili k českému či německému jazyku. Pouze v otevřeném prostředí meziválečné Prahy mohlo zazářit souhvězdí velkých umělců Franze Kafky, Franze Werfla a Maxe Broda na jedné straně, či Eduarda Basse, Karla Poláčka a Otto Guttfreunda na straně druhé.

Tragedie menšinové politiky Československa spočívala v tom, že se nemohla dlouhodobě zdokonalovat a prokázat svou schopnost k nalezení relativně uspokojivých řešení v nesnadných středoevropských podmínkách. Cestu ke sbližování ovšem neuzavřelo Československo, nýbrž nacistické Německo. Jak nejnovejší potvrzení i významný rakouský historik Arnold Suppan, první civilizační zlom v těchto vztazech znamenalý mnichovské diktát o zábor československého pohraničí v září 1938 a okupace zbylého území Čech a Moravy v březnu 1939. V důsledku okupace se Češi opět změnilí v podřadnou menšinu v "novém řádu" Třetí říše a byli vystaveni perzekucím, systematickému vyvražďování inteligence, politických elit i všech osob sympatizujících s protinacistickým odbojem. Největší zločin byl spáchan na českých Židech a Romech, kteří měli být jako první zcela vyhubeni; po nich však měli přijít na řadu také všichni Češi, kteří se z rasových či politických důvodů nejvřeli okupantům jako vhodní k poněmčení.

Šestiletý teror zničil meziválečné snahy o česko-německé sbližení. Oboustranná nenávisť byla obrovská, a to tím spíše, že na samém konci války se názorně projevíly nejzvrátější stránky nacistického režimu: pochody smrti, zveřejnění zpráv o koncentračních táborech a nakonec i vraždění českého civilního obyvatelstva jednotkami SS a zfanatizovanými nacisty v posledních hodinách války. Bylo by pošetilé s odstupem desítek let soudit, že klidně soužití mohlo být obnoveno vzápětí po těchto hrůzách. V extrémních poměrech válečného a poválečného rozvratu došlo k dru-

hému civilizačnímu zlomu v česko-německých vztazích. Vyznačoval se odplatou, která měla někdy hrůznou podobu. Politovánímhodné excesy navíc mnohdy páchali kolaboranti, které nejprve do svých služeb získali nacisté a kteří se nyní snažili zajistit si svou krutostí dodatečné alibi. Ve zjiřeném atmosféře probíhal tzv. divoký odsun Němců, který bezpochyby postihl i nevinné lidi.

Tragika této doby spočívala ovšem v tom, že to byla druhá světová válka, která ochromila smysl současníků pro spravědnost a pro individuální posuzování viny. A tuto válku a s ní spjaté zločiny rozpoutalo Hitlerovo Německo spolu se svým satelitem - Henleinovou Sudetoněmeckou stranou, pro niž se ještě za existence první Československé republiky vyslovovalo devět z každé desítky sudetských Němců. Za těchto okolností bylo souzení Čechů a sudetských Němců v jednom státě nemožné, a proto muselo dojít k odsunu absolutně většiny německé minority do okupačních zón, spravovaných vítěznými mocnostmi protifašistické koalice.

V současných debatách kritici odsunu rádi zapomínají na to, že zhruba tři miliony sudetských Němců odsunutých z Československa tvořily jen čtvrtinu z celkového počtu Němců, kteří byli vysídleni ze zemí střední a východní Evropy; že tento odsun byl chápan jako nejpříjemnější možné řešení situace zavinité druhou světovou válkou a jako pojistka proti novému zneužití německých menšin k rozpoutání další války; že toto nepochybně velmi tvrdé řešení bylo schváleno vítěznými mocnostmi jako součást snah o překonání následků nejstrašnější války v dějinách lidstva.

IV. Nebezpečí dezinterpretaci

Kritika odsunu z hlediska dodržování lidských práv je dnes samozřejmě možná, je však naprosto ahistorická. Situace, v níž docházelo k odsunu německého obyvatelstva, byla situací totálního ořesení společenských a etických norem; přičemž ti, kdo o odsunu rozhodli a realizovali jej, nebyli vinníky této lability, nýbrž právě naopak, oni se snažili dospět k nové evropské stabilitě. Ostatně snahy o prohlášení odsunu za genocidu stojí na tak vratkém argumentačním základě, že se musejí uchýlovat k účelovým dezinformacím a zjevným lžím.

Extremní kritici odsunu se proto nyní soustředíují výlučně na Českou republiku (popřípadě na ještě menší Slovensko a Slovinsko) a cílevědomě abstrahují od ostatních států, u nichž poprávu očekávají intenzivní odpor. V českém případě se pak pokoušejí spojit údajnou českou vinu za odsun s nepravdivým tvrzením o podílu Čechů na vyvražďování Romů a nejnovější dokonce i s tvrzením o podílu českého četnictva na vyhlazení Lidic. Nelze tu rozebírat všechny záměrné dezinformace, proto alespoň malá poznámka k poslednímu tvrzení.

Vyvražďení Lidic v červnu 1942 jako odplata za atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha není zdaleka jediným nacistickým zvržením tohoto formátu, na němž se podíleli příslušníci SS nejen z Německa, ale i z Rakouska a ze Sudet. Lidice se však staly jedním ze symbolů hitlerovské zvrhle v okupovaných zemích, a proto je nyní veden útok právě tímto směrem. Tvrzení o české účasti

je založeno na tom, že se lidické akce zúčastnil jeden příslušník protektorátní policie, který se však dávno předtím - po okupaci českých zemí nacisty - přihlásil k německé národnosti. Tento nenávíděný kolaborant byl také bezprostředně po pádu nacistického režimu ve svém působišti Kladně (nedaleko vyhlazovacích Lidic) lynčován davem. Bylo by zajímavé vědět, zda je tento zločinec, nyní účelově spojovaný s Čechy, zároveň započítáván i do mnohonásobně nadsazené statistiky "nevinných" německých obětí české zvrhle.

Osud Lidic a přiběh jednoho zvrhého česko-německého kolaboranta tvoří střipek v mozaice mnohdy přátelských, mnohdy bolhužel velmi konfliktních vztahů mezi českou většinou a německou menšinou v českých zemích. Je to i zrnko písku v moři tragických dějin Evropy první poloviny 20. století, dějin, které ani zdaleka neodpovídaly pozdějšímu pojetí lidských práv. Světovalné překrucování těchto dějin se odehrává na půdorysu "osvětimské lži". Stejně jako popírání holocaustu, je nebezpečné i zapírání odpovědnosti za zločiny spáchané příslušníky vlastního národa. Lítost nad tím, že odsun sudetských Němců postihl i mnoho nevinných lidí, byla nejednou vyslovena i z úst prezidenta České republiky. Na druhé straně však není možné, aby Češi pod nyníjším tlakem politické propagandy přebírali vinnu za přiběh a důsledky druhé světové války. A pokud by k tomu měli být odkudkoli mocensky nuceni, nebyla by to už jen její věc. Neboť takovýto akt by se mohl znovu rozmnítit požár, který už jednou sežehl celou Evropu.

V. Slovo závěrem

Politikové a politizující publicisté velmi rádi používají účelově volené "historické argumentace" k podepření svých aktuálních tezí a záměrů. Dnes to zvláště platí také o exemplárních odkazech na historii menšin. Kriticky uvážující historik musí být v tomto ohledu daleko zdřízenlivější. Pokud by přece jen měl vyslovit nějaké po-
učení pro současnost, pak by to snad byly tyto dva závěry:

1. Vztah většiny a etnických menšin v České republice (stejně jako v kterémkoli jiném státě) je výsledkem velmi složitého dynamického procesu a má ve většině případů stáleté kořeny; pokusy o restituci (zejména o majetkovou a právní restituci) etnických poměrů, jaké existovaly před těmi a více generacemi na prahu druhé světové války, jsou nerealizovatelné; navíc jde o látku tak výbušnou, že by nátlak na takovou restituci mohl vyvolat úplnou destabilizaci střední Evropy a v krajním případě vést k nové válečné katastrofě.

2. Aktuální situace ve vztahu většiny a menšin má sice historické kořeny, jeho další vývoj je však především úkolem dlouhodobé kultivace těchto vztahů v budoucnosti; selektivní využívání historie k vzájemnému obviňování a k oživování dávnych resentimentů se může stát společlivým nástrojem ke ztroskotání takového kultivačního úsilí.

Dějiny mezinárodních vztahů a konfliktů, zvláště pak historie menšin, jsou nesmírně významným tématem historického výzkumu i popularizace a výuky dějepisu. Vel-

mi snadno se stávají oběti zájmu mocných a nástrojem jejich vzájemného boje. Je proto povinností historiků a učitelů dějepisu, aby soustavně usilovali o co možná objektivní výklad menšinových problémů a jejich historických souvislostí. Je věcí citlivých a pedagogů, aby se snažili zabránit zneužívání této dějinné tematiky proti existencím zájmu přítomných a budoucích generací.